

הכנס המדעי ה-18
מחקר, עיון ויצירה באורנים – תשע"ז

אמנות ויצירה

יו"ר: יעל גילעת

נונסנס אריסטוקרטי : ז'אנר הנונסנס בשירות המעמד העליון

Aristocratic Nonsense: Victorian Nonsense as Cultural Capital

ז'אנר הנונסנס הוויקטוריאני נולד באנגליה בשנת 1846, השנה בה פרסם צייר נוף אלמוני בשם אדוארד ליר את ספר הנונסנס (*A Book of Nonsense*). בני זמנו של ליר נהנו מהשירים ומצאו בהם הומור ילדותי וחסר משמעות שהלם את המשמעות הרווחת של המילה נונסנס כמצינת דבר הבל או שטות, או לכל היותר דבר-מה חסר חשיבות. הז'אנר החדש הוגדר תחילה (בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20), בעיקר על-פי המשמעות המילולית של המילה נונסנס; שירי נונסנס נתפסו כמתאימים בראש ובראשונה לילדים, וכמותם הם מזוהים מאז ועד היום בעיקר עם משחק תמים וחסר תכלית ועם שעשוע.

הרצאה זו מבקשת לחלוק על תפיסה רווחת זו של ז'אנר הנונסנס כז'אנר הרמטי וחסר תכלית, במיוחד תכלית דידיקטית, גם אם בעל מאפיינים צורניים ייחודיים (מילים חסרות פשר, היעדר יחסי סיבה-תוצאה, היגיון פנימי שאינו ניתן להסבר באמצעות התייחסות לעולם שמחוץ לשיר הנונסנס, ויחד עם זאת שמירה קפדנית בדרך כלל על כללי דקדוק ומבנה תחבירי תקיני), ולחשוף את הפונקציונליות החבויה בו ואת הפרדיגמה המעמדית העומדת בבסיסו. במילים אחרות, ההרצאה מבקשת לחשוף את הקשר בין מבנה השירים והשפה חסרת המשמעות לכאורה בה השתמשו כותבי הז'אנר, לבין סגנון החיים, תחומי העניין וההשכלה של בני המעמדות העליונים-המשכילים וילדיהם. הללו, מסתבר, השתמשו בשירי הנונסנס לא רק כבידור אלא על מנת להעצים את הונם התרבותי.

בחינת ההקשר המעמדי של ז'אנר הנונסנס תיעשה באמצעות ניתוח טקסטואלי של דוגמאות מיצירותיהם של משוררי נונסנס באנגליה ובארצות הברית החל ממחצית המאה ה-19 ועד מפנה המאה ה-20: אדוארד ליר (1812-1888), לורה ריצ'רדס (1850-1943) ורוברט וויליאמס ווד (1868-1955), ובאמצעות בחינת הרקע הביוגרפי של כותבים אלו. הקריאה הטקסטואלית בגיבוי עדויות היסטוריות וסוציולוגיות מצביעה על הנונסנס הוויקטוריאני כעל ז'אנר בעל הטיה מובהקת אל המעמד הבינוני-גבוה אשר נכתב מלכתחילה לקהל בורגני משכיל, צעיר ובוגר כאחד.

מילות מפתח: נונסנס ויקטוריאני, ספרות ילדים, ספרות אמביוולנטית, מעמד חברתי, ספרות ומשחק

על נפשות ונהרות :

קריאה מחודשת בתורת הנפש של היראקליטוס מתוך ממשיכו אפלטון

'On Souls and Rivers: A New Reading of Heraclitus'

Theory of The Soul Through his Follower, Plato

בני אלמוות בני תמותה, בני תמותה בני אלמוות, חיים את מותם של אלה, את חייהם של אלה – מתים. (היראקליטוס, פרגמנט 62, תרגום שמואל שקולניקוב).

וממה שחי – מתהווה מה? – המת, אמר. וממה שמת, אמר הלה, מה? – בהכרח, אמר, יש להודות, כי החי. ובכן קביס: מהמתים מתהווה מה שחי ומי שחי? – כך נראה, אמר (אפלטון, פיידון 71d-e, תרגום יוסף ליבס).

בהרצאה אציע טענה כי הפילוסוף היווני אפלטון מנסח את תורת הנפש שלו בדיאלוג פיידון בהשראתה של תורת הנפש של הפילוסוף הפרה-סוקרטי היראקליטוס, וכי ניתן לגלות נדבך נוסף אודות תורת הנפש של היראקליטוס מתוך קריאה בממשיכו אפלטון. בדיאלוג פיידון של אפלטון ניכרת השפעה היראקליטית רבה. ניתוח של פרגמנט 62 של היראקליטוס בהקבלה לשורות 71d-e בפיידון, המבטאות רעיון זהה של היווצרות מתוך הניגודים, עשוי להאיר באור חדש את המוטיבציה של היראקליטוס בפרגמנט שלעיל כדיון לא רק אודות ניגודים בהתהוות, אלא אודות טבע הנפש.

נפש האדם נחשבה מימי הומרוס והלאה כעקרון החיים – ככוח המבדיל בין חיים למוות. מושג הנפש התפתח עם התקדמות הפסיכולוגיה הפרה-סוקרטית (לדוגמה שויכו לנפש התכונות של תנועה, תבונה ועוד) אך היא נותרה בבסיסה כוח חיים. היראקליטוס מהווה ציר חשוב בהתפתחות זו כאשר הוא משייך לנפש לוגוס וקושר בין תבונת הנפש לחומריות שלה – יובש ורטיבות. העולם ההיראקליטי זורם כנהר, אך הנפש קשורה לעיקרון הקבוע היחיד שאינו בשינוי תמידי – התבונה.

בהסכמה עם קריאתו הכללית של קהן את סך הפרגמנטים ההיראקליטיים כעוסקים בנפש האדם ויחסה לאחדות הקוסמית, אבדוק כיצד באים נושאים אלה לידי ביטוי בפיידון של אפלטון הנחשב ליצירת שיא בפסיכולוגיה הקלאסית. למרות שבפיידון אין התייחסות ישירה להיראקליטוס, הנחתי היא כי אפלטון מתייחס לתורתו הפסיכולוגית של היראקליטוס וכי אפלטון מבטא בפיידון תפיסה פסיכולוגית היראקליטית אשר עדיין הייתה נפוצה בזמנו.

מילות מפתח: פילוסופיה, נפש, העת העתיקה, פרה-סוקרטים, היראקליטוס, אפלטון

**בחירה בבריחה : כיצד ציורי נוף שנוצרו בכיתת אמנות בבית מעצר מחלחלים לתוך
עבודות האמנות של מנחת הקורס**

**Choosing to Escape: How Landscape Paintings from a Detention Center's
Art Class Seep into the Art Works of the Course Facilitator**

במסגרת עבודת הדוקטורט שלי אני חוקרת את נושא האמנות בבתי כלא ואת משמעותה עבור הנוגעים בדבר. במחקרי אני בוחרת את השימוש באמנות ככלי המסייע לחינוך, שיקום וטיפול תוך התמקדות בהקשר של בתי כלא. העבודה מתבססת על חקר המקרה של הקורס "אמנות בבית המעצר" אותו הנחיתי בשנים האחרונות במסגרת שיתוף פעולה שהתקיים בין מכללת אורנים ושירות בתי הסוהר. במהלך הקורס הגיעו סטודנטים מאורנים, רובם מהמכון לאמנות, ויצרו בצוותא עם עצורים הממתינים עד תום ההליכים המשפטיים המתנהלים נגדם.

בהרצאתי אתמקד בנושא ששב ועולה ביצירות העצורים - חלונות אל הנוף. באופן מפתיע אולי, במהלך השנים בהן התקיים הקורס, הסתבר לי שהעצורים אינם בוחרים לצייר את המצב הנוכחי בו הם נתונים. הם אינם מציירים את בית המעצר, את חיי היומיום הקשים אותם הם חווים ואת הקדרות המאפיינת אותם. הבחירה שלהם מתמקדת דווקא בבריחה: בריחה אל זיכרונות העבר, אל ימים ומקומות יפים ואופטימיים. הם מתעניינים בנופים מהעולם שמחוץ לחומות, ביופי ובצבעים בוהקים, אותם הם חסרים במתקן הכליאה. גם אם המציאות אותה חוו לפני המעצר לא הייתה קלה ומשמחת, בציוריהם הם מדמיינים ויוצרים אותה מחדש. הנופים אותם הם בוראים מעניקים להם הקשר חדש אליו הם שואפים להשתייך, ומשמעות חדשה לגבי מקומם בתוך אותו הקשר.

מהמחקר ברחבי העולם ומהניסיון שצברתי, עולה התרומה שיש לעיסוק באמנות עבור התלמידים-העצורים העוסקים בה, עבור הסטודנטים המנחים אותם, עבור סגל בית המעצר המלווה את הפרויקט וכמובן גם לסביבתם הפיזית. לפליאתי, הסתבר לי שהתכנים העולים ביצירותיהם של העצורים רלוונטיים מאוד גם עבורי כיוצרת. נושא הנוף הנשקף מבעד לחלונות נוכח בעבודותיי לאורך השנים. לדוגמה: ציורים מבעד לחלונות ביתי לעבר הנוף החרוץ לאחר השריפה במקום מגוריי בעין הוד, ציורים של הנוף מבעד לחלונות הסטודיו בגרמניה בו שהיתי במסגרת תוכנית חילופי אמנים ועוד. בדומה לעצורים, עבורי החלון הינו מסגרת מטפורית המכילה את נקודת המבט האישית שלי אל העולם. להבדיל מהאידיאליזציה של העולם שבחוץ, הניכרת בציוריהם של העצורים, בעבודותיי שלי עולים נושאים המציפים קשיים העולים מתמונות הנוף הנשקפות מהחלון - עצב, ניכור ובדידות.

השוואה זו מעוררת בי מחשבות על אופני התבוננות והבעה. על הצורך שבהכרת הטוב שצופן עבורי העולם ובצורך שלי למציאת דרך לחוות אותו ולמסור אותו הלאה באמצעות יצירתי האישית. אני מחפשת את הבריחה מהצער ואת הבחירה בשמחה. ההרצאה תלווה בצילומים של ציורי נוף שיצרו העצורים בקורס "אמנות בבית המעצר" ובצילומים של עבודות אמנות אישיות שלי.

מילות מפתח: אמנות ככלי, אמנות בבתי כלא, ציורי נוף, בחירה, בריחה

בין יצירת אמנות והוראת אמנות : אמונות ותפיסות פדגוגיות של אמן-מורה

Between Creating Art and Art Education: Pedagogical Perceptions and Beliefs of an Artist-Teacher

עבודת המחקר מתמקדת באמנים-מורים המלמדים אמנות בבית הספר ועוסקים באופן פעיל ביצירה של אמנות. הנושא נחקר בהתייחס לסוגיות שעלו בספרות בשנות ה-80 של המאה ה-20 והן מעסיקות גם כיום מחנכים לאמנות: הבעייתיות במעמדה של האמנות ושאלת חיזוקה כדיסציפלינה בבתי הספר הציבוריים בעולם המערבי; חילוקי הדעות באשר לקביעת המטרות של החינוך לאמנות ותכני הלימוד המתאימים; סוגיית המורים המתאימים ללמד אמנות, הכוללת התייחסות לאמן-מורה.

החל משנות ה-50 של המאה ה-20, בולטת מחלוקת בין אלה התופסים את התנסותו של אמן-מורה ביצירת אמנות כבסיס להתאמתו להוראת אמנות בבית הספר, לבין אלה המערערים על יכולתו של אמן להשקיע בהוראה בעודו משקיע את עיקר מאמציו בהתפתחות האמנותית האינדיבידואלית.

מטרת המחקר היא לבחון את הפרקטיקה של אמנים-מורים באמצעות חקר האמונות והתפיסות הפדגוגיות אשר מכוונות את פעולות ההוראה שלהם. הכוונה היא לעמוד על מהות הקשר בין אמונות ותפיסות אלה ובין הדואליות המקצועית שלהם כיוצרים אמנות וכמורים לאמנות, ולהבין לעומק את המאפיינים הייחודיים של אמן-מורה ואת איכויותיו כמודל להוראת אמנות בבית הספר. החלק האמפירי בעבודה זו הוא מחקר נרטיבי-ביוגרפי המסתמך על סיפורי חיים.

המחקר מבוסס על ראיונות עומק עם ששה אמנים-מורים המלמדים אמנות בחטיבות ביניים ובחטיבות עליונות. הראיונות התנהלו בשני שלבים. בשלב ראשון התבקש המרואיין לספר את סיפור החיים שלו לפי בחירתו. בשלב שני המרואיין נשאל שאלות ממוקדות להבהרת פרטים בסיפור החיים ולהשלמת נושאים בתחום הפרקטי של הוראת אמנות. ניתוח הטקסט של סיפור החיים הספונטני מבוסס על הבנתו כיחידה שלמה המציגה זהות סיפורית כפי שהמרואיין בחר להציגה. התשובות לשאלות מאופיינות במכלול נושאים, ולכך התאים ניתוח תמטי-קטגוריאלי. הממצאים מכל מרואיין התגבשו בארבעה נושאים: (1) סיפור החיים הספונטני אשר מציג תשתית להבניית הזהות המקצועית של אמן-מורה; (2) אמונות ותפיסות על הוראה ולמידה של אמנות, אשר השתקפו מתוך דבריהם של אמנים-מורים על הפרקטיקה שלהם כמורים לאמנות; (3) הבניית זהות מקצועית באמצעות מוטיבים חוזרים אשר בולטים בסיפור החיים של אמן-מורה, ויש להם ביטוי גם באמונות ובתפיסות הפדגוגיות שלו; ו-(4) אפיון אמן-מורה על-פי כל אחד מהמשתתפים במחקר, ובו מאפייני הזהות העיקריים שנחשפו באמצעות המוטיבים.

התובנות הופקו באופן אמפירי מתוך מגוון הנושאים של הממצאים, והומשגו בשני נושאים מרכזיים שנמצאו כמאפיינים את משתתפי המחקר: (1) אוטונומיה כביטוי לאינדיבידואליות המאפיינת את הזהות המקצועית אמן-מורה. מאפיין זה בא לידי ביטוי בצורך של אמנים-מורים בחופש יצירה אמנותית ובחופש פעולה בתכנון הלימודים. עם זאת, לאמנים-מורים חשוב להתמקד בחיזוק היצירה האמנותית האינדיבידואלית של התלמיד, ובכך להיות נאמנים לתפקידם כמורים לאמנות; ו-(2) איזון ודינמיות כמאפיינים את הדואליות המקצועית של אמנים-מורים. מאפיין זה בא לידי ביטוי בשאיפתם של אמנים-מורים לשמור על איזון בהשקעת זמן ומשאבים בכל אחד מהתחומים המקצועיים שלהם - יצירת אמנות והוראת אמנות, דבר המעיד על החשיבות שהם מייחסים לשני התחומים.

על אף הקושי לשמור על זהות מקצועית משולבת, אמנים-מורים ממשיכים לפעול כאמנים יוצרים וכמורים לאמנות, תוך השלמה עם מצב דיאלקטי של התנגשות בין תחושת ההכרח ליצור אמנות לבין הצורך והרצון לסייע לתלמידים בתהליך היצירה.

ההיבטים הפרקטיים שנבחנו בתפיסת תפקידם של אמנים-מורים, נותנים ביטוי ייחודי לאופן שבו ההיבטים הללו נובעים מתוך תחושת הזהות המקצועית הדואלית שלהם, כיוון שלא בא לידי ביטוי עד כה בספרות והוא מהווה חידוש מרכזי במחקר הנוכחי.

מילות מפתח : אמן-מורה, מורים לאמנות, חינוך לאמנות, אמונות ותפיסות על הוראה ולמידה .